

En wat doen we met de prehistorie? Een eerste kennis-making voor klas 5 en 6

A Zes korte teksten over de prehistorie en de stap naar de landbouw

1. Wat betekent prehistorie?

Prehistorie wil zeggen vóór-historie, voor de historie. Maar wat betekent historie (van het Grieks 'istoria') dan? Dat wil zeggen onderzoek d.m.v. een (geschreven) verhaal. Er wordt dus iets opgeschreven wat het waard is om opgeschreven te worden. Bij de voor-historie is dat kennelijk nog niet het geval. Daar hadden ze nog geen schrift, zeggen we dan. Maar waarom hadden ze dan nog geen schrift?? Was dat misschien omdat er nog niets was dat de moeite waard was om op te schrijven? Het schrift is niet iets wat de mensen zomaar 'toevallig' ontdekten hebben! Daar is ongelofelijk veel denkwerk aan vooraf gegaan!

In de prehistorie weten we nog niets van de mensen afzonderlijk. Er zijn geen gebeurtenissen die worden vastgelegd, geen aanduidingen van plaats of tijd, geen namen van leiders... Het waren allemaal mensen zonder naam, die nog een algemeen leven leidden; het leven van iedereen was praktisch aan elkaar gelijk, iedereen deed dezelfde dingen. Er zijn daar nog geen schriftelijke bronnen van, omdat schrijven nog helemaal niet nodig werd gevonden. Wat viel er dan op te schrijven of vast te leggen? Het enige dat we van deze mensen weten, is wat de bodem over hun leven bewaard heeft en wat de *archeologen* daaruit opnieuw aan het licht brengen. Maar wat de archeologen in de bodem vinden, de scherven en botten bijv., moet eigenlijk net zo 'gelezen' worden alsof het een geschreven 'tekst' is.

2. Jagers, verzamelaars en vissers

Vanaf de alleroudste tijden waren het deze mensen die het voedsel bijeenbrachten. Zij produceerden het niet zelf, maar wisten waar en hoe het te verkrijgen was. Zij verbruikten wat de natuur in overvloed te bieden had en leefden nog in een soort 'paradijselijke' toestand. Verzamelen deden vooral de vrouwen. Van tientallen plantensoorten (en hun zaden), paddenstoelen, bessen, noten en wortels moesten ze weten welke voedsaam of giftig waren, welke tegen bepaalde ziekten hielpen enz. of juist niet.

De mannen hielden zich met de jacht en visvangst bezig. Zij bestudeerden het gedrag van de dieren, kenden de wildpaden, wisten de wegen waarlangs de dieren voorbijtrokken en op welke tijden in het jaar (seizoentrek). Zij bouwden de vallen, jaagden op en bezaten stok (speer) en steen, de eenvoudige wapenen waarmee de dieren bedwongen en gedood moesten worden. Ze waren moedig en sterk. Bovendien wisten zij met magische woorden, met dansen en rotstekeningen zowel de dieren te betoveren (medicijnmannen), als zich met het doden van het dier te verzoenen. Men leefde eigenlijk nog als de kinderen. Zoals het jonge kind nog door de ouders gekleed en gevoed wordt en niet hoeft te 'werken', zo aten de jagers en verzamelaars 'uit de hand' van de natuur. Niets werd er geplant, niets verzorgd en ook nauwelijks werden er voorraden aangelegd. Men jaagde, men verzamelde van dag tot dag. Zij leefden nog als kinderen, terwijl de natuur hun tafel dekte.

Men leefde nog niet in vaste huizen, of op vaste plaatsen. Men trok rond, naar rijkere voedselplaatsen. Mensen die een dergelijk rondtrekkend leven leiden noemen we *nomaden*.

3. De overgang van de jagers naar de veeteelt en de landbouw

Een goede manier is misschien om terug te kijken naar de 3de klas en het verhaal van Kaïn en Abel voor de geest te halen. Hoe de paradijselijke Abel als herder de schapen hoedde. De offers van de jagers en herders waren altijd dieren. Het eerste dier van de nieuwe worp. Kaïn, de oudste van de twee, begint als landbouwer en offert van de vruchten die hij zelf gezaaid, verbouwd en geoogst heeft. Dit offer wordt door God afgewezen. Waarom wijst God dit offer af? Wat is er mis mee? Met wat voor trots moet het gebracht zijn! Uit woede hierover doodt Kaïn zijn broer. Nu zou je verwachten dat God hem hiervoor zou straffen, maar dat gebeurt niet! God beschermt hem zelfs! Wie Kaïn iets aan zal doen zal door God gestraft worden! Waarom heeft God Kaïn voor zijn daad eigenlijk niet gestraft? (Die vraag mag best even voor de kinderen als vraag blijven staan). Omdat er een nieuw tijdperk aan moet breken. Alleen door Kaïn kan het leven op aarde verder gebracht worden; alleen door de landbouw zullen er veel meer mensen op aarde gevoed en dus ook geboren kunnen worden, dan door het jager-bestaan mogelijk was. Daarvan konden altijd maar betrekkelijk kleine (familie)groepen leven. Maar deze enorme grote sprong voorwaarts betekende in de eerste plaats dat mensen met elkaar samen zouden moeten gaan wonen, samen het werk zouden moeten verdelen om dit werk te volbrengen. Dankzij Kaïn zouden er nog ontzagwekkend veel uitvindingen komen...

4. Eerste vorm van godsdienst en samenleving

En nog iets. De landbouw brengt voor de mens grote zorgen met zich mee. Er kunnen immers misoogsten komen. Hongersnood. Als landbouwer is de mens geheel afhankelijk van de natuur, van de loop van het jaar, van het weer, van zon en regen en vooral van de vruchtbaarheid van de aarde. En nu doet zich iets wonderbaarlijks voor: voor de landbouw hebben de mensen de hulp van de (natuur)goden nodig! Die moeten dus ook verzorgd worden. Verzorging van de goden wil zeggen: verering en dankbaarheid in de hoop dat de goden het werk op aarde welgezind zijn. Die verzorgende aandacht is nodig om de goden hulp af te smeken voor een goede oogst. Het is daarom wel zeker, dat de mensen door het ontstaan van de landbouw veel religieuzer zijn geworden, dan ze ooit door Abel hadden kunnen worden! Daarnaast is er de voortdurende zorg voor de vruchtbaarheid van de aarde. Maar vruchtbaarheid is een gedachte! Die treedt nergens zichtbaar in verschijning. Daarom zocht de landbouwende mens naar beelden, naar *symbolen* waarin het worden van de gewassen, het sterven van het zaad en het opnieuw geboren worden van de gewassen, van de vruchtbaarheid, kon worden uitgebeeld. Hier lenen zich bijv. de vier fasen van de maan voor. De maan sterft immers en blijft dan meestal twee, soms drie dagen onzichtbaar voor hij opnieuw 'geboren' wordt, of het beeld van het afvallende en opnieuw aangroeiende gewei van een hert, e.a. Zo ontstonden er plaatsen waar de goden vereerd werden, waar vruchtbaarheid door offers werd afgesmeekt. Dat was vaak een simpele offertafel, en daarbij een afgeschermd gebied en al gauw ook een soort bouwsel, een eerste tempel. En waar een tempel verrees, daar waren ook priesters; zij bepaalden de rituelen en zij verbreidden ook de eerste verhalen rond die goden (de mythen). Zo ontstond tegelijk met de eerste nederzetting een nieuwe vorm van samenleven, een eerste werkelijke samenleving.

5. Domesticatie van dieren en planten

Langzamerhand zijn de mensen er naast de jacht toe overgegaan de wilde planten die zij aten te domesticeren. Domesticatie komt van het Lat. woord *domus*, wat 'huis'

betekent. Onze 'Dom' van Utrecht betekent ook huis (huis van de gemeente). Domesticeren wil dus zeggen aan het (leven van het) huis, van de mens, aanpassen.

Het domesticeren van de planten en gewassen was het begin van de landbouw. De mensen beginnen nu zelf voedsel te produceren. Dit was aanvankelijk het werk van de vrouwen. Zij zochten de beste wilde zaden van tarwe en gerst. Zij maakten de grond gereed met een eenvoudige hak (een steen gebonden aan een houten steel), zaaiden en verzorgden zo de groei. Pas wanneer de ploeg wordt uitgevonden keert de man definitief zijn jagersbestaan de rug toe en wordt boer. Een veel harder bedrijf dan het jagen. Zo begon de mens met de natuur samen te leven en sloten ze een verbond met de natuur. In deze tijd van de beginnende landbouw en veeteelt begint de mens eigenlijk pas te *werken*. Ook worden veel nieuwe werktuigen nodig: de sikkel om te oogsten, maalstenen, de vuurovens (voor het bakken van het brood), manden, sterkere (dus zwaardere) potten en kruiken van klei, nodig voor de opslag (voor de tijd tot aan de volgende oogst).

Na de landbouw (waardoor de mens een vaste woonplaats koos) konden ook de dieren worden getemd en gedomesticeerd. De nog wilde dieren moesten gevangen worden en door een lang proces worden aangepast aan het samenleven met de mens, zodat het dier de mens tot nut zou zijn (voedsel, vlees, melk, mest, trekkracht). De eerste dieren waarmee dat gebeurde waren de schapen, de geiten en later de koe en het varken, nog veel later het paard. Alle dieren waren oorspronkelijk wild en moesten zich geleidelijk aan aan de mens onderwerpen!

Zo ontstond een nieuwe levenswijze: het boerenbedrijf, de basis van onze beschaving. Men begon anders te denken over dood en leven als proces in de natuur, over de noodzakelijke hulp van de goden; nu ontstonden de eerste grote mythen die vertelden over de betekenis van het leven en werken op aarde en hoe de goden daar mee verbonden waren.

Door de grotere voedselproductie kunnen de gezinnen ook groter worden. Kinderen spelen om het erf. En omdat de mensen nu op één plaats leven kunnen de kinderen en de ouderen ook veel langer actief aan het gezamenlijke leven deel nemen. Kinderen helpen, ouderen delen hun ervaringen mee. Bij de in kleine groepen rondtrekkende nomaden moesten ouderen en zieken soms alleen achter gelaten worden...

6. De Hunebedden, onze eerste huizen...?

De oudste bouwwerken in Nederland zijn de hunebedden. Het waren de eerste stenen huizen... alleen waren ze niet voor levende mensen bestemd. Ze heten hunebedden en niet hunnebedden, omdat ze niets met de Hunnen te maken hebben. Die verschenen pas rond de 4^e eeuw in Europa. De hunebedden zelf dateren van rond 2000 v. Chr. We vinden ze vooral in de provincie Drenthe. In totaal zijn er in Nederland nog 53 te vinden. Er moeten er echter veel meer geweest zijn. Veel van de stenen zijn later gebruikt als verzwaring van de dijken toen de houtrot de palen aanvreette.

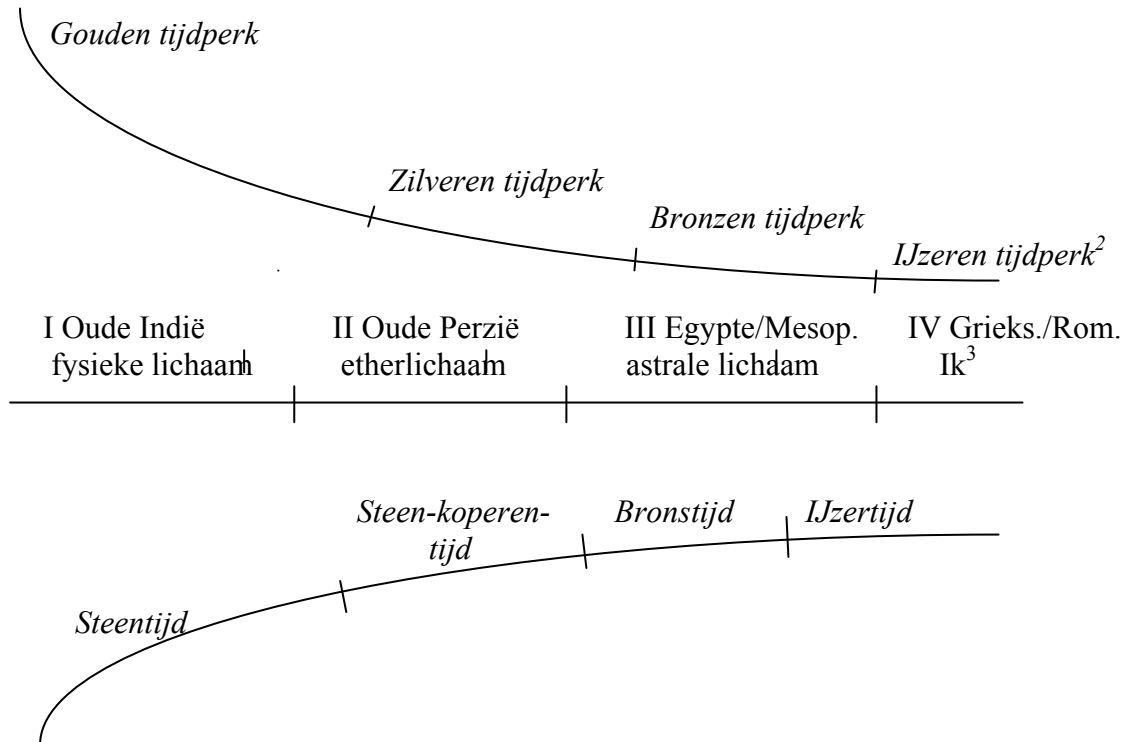
De naam die ze met de Hunnen verbond kan ook wel betekenen dat men dit vreemde barbaarse volk geweldige reuzenkrachten toedichtte en men vermoedde dat ook de hunebedbouwers daarover beschikt moesten hebben. Toch zijn deze bouwsels in Nederland nog maar relatief klein en bescheiden vergeleken met andere megalithische [van grote stenen] bouwwerken die in Europa te vinden zijn.

We zien de rechtopstaande granieten zwerfkeien (die hier door het ijs zijn neergelegd) die aan beide zijanten staan en een aantal opmerkelijke dekstenen die op de zijstenen, de draagstenen rusten. De stenen zijn ruw en onbewerkt, hoewel de zeer zware dekstenen vlak gemaakt of gespleten moeten zijn. Het hele graf werd, nadat het

lichaam van een belangrijk leiden begraven was, onder aarde bedolven, de zgn. dekheuvel. Wat we zien is een feite het ‘geraamte’ van het bouwsel. Ze zijn grotendeels oost-west georiënteerd. De noordkant is geheel afgesloten, de ingang lag in het midden van de zuidkant. Overigens zijn nergens stoffelijke resten gevonden.

B Wereldtijdperken en de ontwikkeling van de techniek¹

**‘Verlies’ van het goddelijke, van het vermogen van helderziendheid.
De weg van het denken.**

Verbinding met de materie. Ontwikkeling van de werktuigen. Het in bezit nemen van de aarde. De weg van de wil.

¹ Een impressie van drie maal vier tijdperken. Niet voor de leerlingen bedoeld. Bij de Indiërs, zowel als bij de Perzen en de Grieken werd over deze vier tijdperken gesproken. Interessant is natuurlijk dat zowel de ruimtelijke indeling als die van de tijd in vieren wordt gezien. Ze lopen uiteraard op geen enkele manier ‘synchroon’.

² Deze benamingen zijn ontleend aan de Indische cultuur. In Perzië kende men aanvankelijk maar twee tijdperken, de grenzeloze tijd, de eeuwigheid en de ‘heersende tijd van de lange periode’, dat was de tijd waarin de geschiedenis van de wereld, d.w.z. de strijd tegen Ahriman, zich afspeelt. Die werd in vier grote periodes gezien. Wanneer deze strijd uiteindelijk zal zijn beslecht, gaat de heersende tijd van de lange periode weer over in de eeuwigheid.

³ Deze reeks, fysieke lichaam, etherlichaam, astrale lichaam en ik komt ook uit een voordracht van Steiner, welke kon niet meer achterhaald worden.

C Eenvoudig overzicht van de ontwikkeling van de technische uitvindingen

?	– 10.000	¹ Oude Steentijd	
....	– 35.000	midden	grottekeringen ² vuur, ³ hutten, ³ stenen werktuigen, eerste kunstvoorwerpen
35.000	– 12.000	jong	gebr. van <i>been</i> , <i>hoorn</i> en <i>ivoor</i> (polijsten) vuursteen bewerkt <i>schraper</i> en <i>naald</i> (kleding!)
15.000	– 11.500	jong 2	<i>rotstekeningen</i> v. <i>dieren</i> Gaten in steen <i>geboord</i>
12.000	– 10.000	Mesolithicum laat (Midden steentijd)	<i>eerste nederzettingen</i> <i>nog geen landbouw</i> Wadi Natuf, bij Jerus. ⁴ <i>Pijl en boog</i> , <i>werpspeer</i>
10.000	– 2200	Neolithicum <i>vreedzame revolutie</i> (Nieuwe Steentijd)	begin van landbouw; <i>i.h. Midd.Oosten</i> <i>veeteelt, (geiten) mel –</i> <i>ken!; schapen → wol →</i> <i>spintol → ⁵weefgetouw</i> <i>ovens! ⁶wiel</i>
9600	– 6800	vóór-aardewerk (in Europa)	⁷ <i>met de hand</i>
7000			<i>kano uit boomstam</i>
6800	– 6000	keramisch aardewerk	<i>potten uit gebrande</i> <i>aarde</i>
5500	– 3500	Steen-⁸kopertijd (in Voor-Azië)	<i>vooral sieraden</i>
3900	– 3100	Stedenrevolutie (Mesopotamië)	<i>schrift ⁹eerste boten;</i> <i>eerste zegels; ¹⁰ploeg</i>
4000	– 2000	Steenzettingen (Europa)	Stonehenge, Bretagne ¹¹ <i>draaischijf</i>
2900	–	¹² Bronstijd (in voor-Azië)	<i>wapens: strijdhamer,</i> <i>helm,</i>
1400	–	¹³ IJzertijd (in voor-Azië)	<i>smeden: dolk, bijl,</i> <i>ploegscharen.</i>

D De grote uitvindingen

- 1. steentijd** begintijd (tot 2.000.000 v.Chr.) beter niet noemen. Het gaat er om dat ze enig gevoel krijgen hoe langzaam dit hele proces geweest is.
- 2. vuur** Natuurlijk betekent dit: beheersing van het vuur. Hoe kon het vernietigende vuur door de mens getemd worden? Hoe leerde hij het beheersen? (750.000 v.Chr.). Het moest weken, maanden, jaren achtereen verzorgd en aangehouden worden! Het mocht nooit uitgaan! Het vuur lag aan de begin van de techniek: o.a. het verharden van houten pijlpunten, vellen van bomen. Later het bakken van aardewerk, koken en smelten van metalen! Door het koken van zijn voedsel werd dat verteerbaarder en ook voedzamer; wortels en granen zijn onverteerbaar in ongekookte staat. Gevarieerder eten. Voedsel kon langer bewaard blijven. (Doordat de mens minder hoefde te kauwen werden zijn tanden kleiner en zijn kaken korter!).
Werd ook gebruikt als hulp bij de jacht (opdrijven) etc.
- 3. stenen werktuigen** De belangrijkste was de *vuistbijl.* Misschien wel het oudste (zeer eenvoudige) werktuig, dat in de juiste vorm werd geslagen. Gebruikt bij het doden en slachten van dieren en bijv. bij het uitgraven van wortels en knollen. Belangrijk was ook de *vuursteen* die een scherp, schelpachtig breukvlak heeft. De prehistorische mens had een lange oefening een geweldige vaardigheid in het bewerken van steen bereikt.
Er waren twee technieken: De kernsteen-techniek, d.w.z. met een zgn. hamersteen worden splinters van de steen afgeslagen tot de juiste vorm overblijft en de afslag-techniek waarbij het om de kleinere splinters ging die er af moesten worden geslagen (speer- en pijlpunten). Veel later werden zelfs gaten in de steen geboord waar een houten handvat of steel doorheen kon worden gestoken!
- 4. pijl en boog** (ca. 10.000 v. Chr.). Uitgevonden in Europa. Nu kon er ook makkelijker jacht gemaakt worden op snelle dieren (rendieren) en dieren die zich in de bomen schuilhielden (apen). Het eerste samengestelde mechanisme. Met benen punt.
- 5. weefgetouw** (ca. 6500 v. Chr). Geweldige uitvinding! De weefgetouwen staan nog verticaal. Voor het eerst kleren niet uit dierenvellen. Dierenvellen konden overigens niet gewassen worden... geweven kleden wel. Hygiëne!
- 6. het wiel** (ca. 3200). In de Nieuwe Steentijd vond de mens ook het wiel uit. Dat gebeurde in Mesopotamië. De uitvinding verbreidde zich snel. Vóórdat het wiel bekend werd vervoerde men zware lasten door deze tussen twee stevige stokken voort te slepen. Uit deze stokken ontstond de slee die ook door dieren kon worden getrokken. Hoe de mens op het idee gekomen is om aan deze slee wielen te bevestigen

is een groot raadsel... De wielen werden gemaakt van mooie ronde boomstammen of van planken die tegen elkaar werden bevestigd.

- 7. aardewerk** Het gebruik van vuur maakte ook de uitvinding van het bakken van aardewerk mogelijk. Waarschijnlijk merkte men dat de klei onder het houtvuur hard en vast werd en dat stukjes klei in het vuur tot harde brokken werden. Zo werd de klei met de hand in holle vormen gekneed die in het vuur werden gebakken. In die grove potten konden vruchten, vlees, knollen, water en melk bewaard worden. Immers na een goede oogst was er vaak voor maanden voedsel. Het met de hand maken van een pot is niet makkelijk. Je krijgt hem nooit mooi symmetrisch. Het makkelijk gaat het op een draaiende ondergrond, omdat de klei zich daaraan vastzuigt.
- 8. Koptijd** Niet in natuurlijke vorm aangetroffen. Als kopererts moest het uit de rotsen gehamerd worden. Aanvankelijk nog (als steen) onverhit behamerd. Dan ontdekt men dat het uit de ertsen gesmolten kan worden en vloeibaar in een mal (van klei) opgevangen kan worden. Het is plastisch. Bij drogen verhard het weer. Even scherp als vuursteen. Het materiaal kan hergebruikt worden als het stuk zou gaan! Aanvankelijk vooral gebruikt voor sieraden.
- 9. eerste zeilboten** (ca. 3000 v. Chr. Egypte en Mesopotamië). De zeilboten bevaren de Middellandse Zee en de Perz. Golf. Transportboten → handel. Nog onpraktische vierkante zeilen. Windenergie!
- 10. ploeg** (2900 v. Chr. In het Nabije Oosten) Aanvankelijk van hout. Een deel van de zware arbeidslast werd nu op de schouders van de ossen gelegd. Waarom de zware os? Behalve de ploeg moesten ook juk en tuig worden uitgevonden, waardoor de trekkracht op de os kon worden overgebracht. De brede schouders van het dier bieden plaats aan het juk, bovendien zonder beweging of ademhaling te belemmeren. Voor het eerst wordt met niet zuiver menselijke kracht gewerkt.
- 11. draaischijf** (2800 v. Chr. In Soemerië) Toen de klei eenmaal op een plank stond die rondgedraaid moest worden, was de stap naar een echte draaitafel (een verticale as met twee wielen) niet zo groot meer. De potten en schalen waren makkelijker (en vooral ook sneller) te maken naarmate de ondergrond sneller ronddraaide. Het duurde hierna niet lang voordat de potten ook met een scherp stokje met streepjes en punten versierd werden. Het versieren van aardewerk werd zo na de stenenwerktuigen het tweede ambacht.
- 12. Bronstijd** Brons ontstaat uit de verbinding van koper met tin (legering). Is aanzienlijk harder dan koper. Koper en brons waren zo kostbaar dat die eigenlijk alleen aan goden, leiders en tempeldienaren ter beschikking stonden.
- 13. IJzertijd** Wordt niet in zuivere toestand gewonnen. Om het uit de erts vrij te maken zijn er in de ovens nog hogere temperaturen nodig (verhitting met houtskool!). Pas ca. 2000 jaar na het brons is het zover. Niet gegoten zoals brons, maar smeden! Werktuigen: wapens, dolk, bijl.